

Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ

Hitit Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ozersenodeyici@gmail.com
Çorum/TÜRKİYE
ORCID

**DİVAN ŞİİRİNDE ÂŞIĞIN
RAKİPLE İYİ GEÇİNMESİ:
“MÜDARA” VE ARKA PLANI**

THE LOVER'S GETTING ALONG WITH
HIS RIVAL: MUDARA AND IT'S
BACKGROUND

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi / Received Date: 02.07.2024
Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.09.2024
Yayımlanma Tarihi / Date Published: 31.10.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Şenödeyici, Özer. “Divan Şiirinde Âşığın Rakiple İyi Geçinmesi: “Müdara” ve Arka Planı”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 10/21 (Güz 2024), 1-17.

Şenödeyici, Özer. “The Lover's Getting Along With His Rival: Mudara and It's Background”. *Hikmet-Journal of Academic Literature* 10/21 (Fall 2024), 1-17.

10.28981/hikmet.1509003

Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ

DİVAN ŞİİRİNDE ÂŞIĞIN RAKİPLE İYİ GEÇİNMESİ: “MÜDARA” VE ARKA PLANI
THE LOVER'S GETTING ALONG WITH HIS RIVAL: MUDARA AND IT'S BACKGROUND

ÖZ

Divan şiiri geleneğinde şairler, şiire belirli tiplerin ağzından konuşarak dâhil olurlar. Bu anlamda bir padişahın dilenci, bir dervişin ise meyhane müdavimi olarak şiirde belirmesi mümkündür. Her şairin, platonik bir aşk ilişkisinin çilek bir mağduru olarak beyitlerde kendisini gösterdiği eski şiirimizde, en sevilmeyen karakter ise sevgili ile âşık arasına giren rakiptir. Rakip, meşhur bülbül-gül münasebetindeki dikenler misali, vuslata engel olan ve ıstıraba sebep olan bir unsurdur. Âşıklar, rakibi her ne kadar domuz, akrep, yılan, köpek, karga gibi hayvanlara benzeterek ona hakaret etseler de sevgili, rakibe yakınlık gösterir. Bu durumda âşık, sevgilisine yakınlaşabilmek ve onun gözüne girebilmek için rakip ile mecburen iyi geçinmek zorunda kalır. “Müdara” adı verilen bu tavır, âşığın sevgili uğruna çektiği en ağır yüklerden biridir.

Genel olarak değerlendirildiğinde müdara, sosyal bir varlık olarak insanın gündelik hayatında da uygulamak zorunda kaldığı çeşitli davranışları kapsar. Çünkü toplum, bireyin tamamen gönlünün istediği gibi davranmasına engel olur, onu çeşitli açılardan sınırlandırır. Siyasette önemli bir yeri olan bu tavrın ekonomi sahasında da karşılığı bulunmaktadır. Verilecek mücadelede topyekûn kaybetmektense, rakiple birlikte kazanmanın daha makul görüldüğü birçok durum; bu davranışın aşk ilişkisinde âşığa da avantaj sağlayabileceğini düşündürmektedir. Eski şiirimizdeki aşk anlayışına bakıldığında, rakip karşısında oldukça aciz kalan âşığın bazen rakiple iyi geçinmek zorunda kaldığı görülmektedir. Çalışmada bu yaklaşımın, şiirlerdeki görünümüne değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Müdara, Sevgili, Rakip, Âşık.

ABSTRACT

In the tradition of Divan poetry, poets are involved in poetry by speaking through the mouths of certain characters. In this sense, it is possible for a sultan to appear as a beggar and a dervish as a tavern regular. In our old poetry, where every poet appears in couplets as a suffering victim of a Platonic love affair, the most unpopular character is the rival who comes between the beloved and the lover. The rival, like the thorns in the famous nightingale-rose relationship, is an element that prevents reunion and causes suffering. Although the lovers insult the rival by comparing him to animals such as pigs, scorpions, snakes, dogs and crows, the lover shows closeness to the rival. In this case, the lover has to get on good terms with the rival in order to get closer to his beloved and gain her favour. This behaviour, called "mudara", is one of the heaviest burdens that the lover suffers for the sake of his beloved.

In general, müdara covers various behaviours that people, as a social being, have to practice in their daily lives. This is because society prevents the individual from behaving as his heart desires and limits him in various aspects. This behaviour, which has an important place in politics, also has a counter part in the field of economy. Many situations in which it is considered more reasonable to win together with the opponent than to lose altogether in the struggle to be fought suggest that this behaviour can also provide an advantage to the lover in the love relationship. When we look at the understanding of love in our old poetry, we see that the lover, who is quite helpless in the face of the rival, has a good relationship with the rival. In this study, this approach and appearances in the poems will be touched upon.

Keywords: Divan Poetry, Mudara, Beloved, Rival, Lover.

Giriş

Klasik Türk edebiyatında şiire âşık kimliğiyle dâhil olan şairin, bu şiir geleneğinin belirlediği çeşitli davranışları sergilediği görülür. Bir âşık olarak dilediği gibi davranamayan, sevgilisine aşkını ilan edemeyen, daima dışlanan ve hakir görülen şair; duygularını örtülü bir surette taşımak zorunda kalır. Beyitlerdeki söylemler bir araya getirildiğinde, divan şairinin belirli bir tip çerçevesinde şiir dünyasına girdiği ve o tipin bakış açısıyla yaşadığı aşkı dillendirdiği görülür. Buna göre âşık, sevgilisine yaklaşabilmek için rakibe güler yüz göstermeli, ona yumuşak davranmalıdır. Bu durum, güle kavuşabilmek isteyen bülbülün, bağırını dikenleri delmesine tahammül etmesi kadar zordur. Ancak yine de şairler, candan aziz bildikleri sevgili uğruna bu çileyi de göğüslerler.

Bireyin her koşulda ve her zaman aynı tavırları sergileyememesi ve muhataplarına gönlünün dilediğince davranamaması, toplum tarafından sınırları çizilen özgürlüklere sahip olması; varlığından haz almadığı kimselere hoşgörülü yaklaşmasını zorunlu kılar. Bu zorunluluk, bireyin dışlanmaması ve zarar görmemesi için bir kalkan görevi görür. Müdara olarak bilinen ve "yüze gülme, yüze gülücülük, dost gibi görünme (<https://sozluk.gov.tr>).” anlamlarıyla karşılanan davranışlar bu çerçevede değerlendirilebilir. Müdara, sosyal bir varlık olan insanın çeşitli durumlarda hem kendisinin hem de muhatabının zarar görmemesi adına izlediği akılcı yöntemleri kapsar. Gündelik hayatta karşılığı olduğu kadar dinî bir ıstılah olarak da değerlendirilen ilgili kavramın, siyasetten askeriyeye kadar oldukça geniş bir anlam dairesi bulunur. Eski şairlerimizin de sevgiliye yakın olmak adına, rakiplere karşı bu politikaya başvurdukları görülebilir.

Müdara Kavramı ve Bazı Edebî Akisleri

"Sözlükte 'kandırmak, aldatmak' anlamındaki dery kökünden türeyen müdara kelimesi 'hoşgörülü olma, insanlarla iyi geçinme' manasına gelir. Terim olarak taşkın hareketleriyle huzursuzluğa yol açmasından endişe edilen veya aşırı alıngan olan kişilere karşı nazik davranarak kötülüğünü önlemeyi yahut gönlünü almayı amaçlayan davranışları ifade eder (Çağrı, 2020, 459)." Sınırları tartışmalı bir davranış özelliği olarak müdaranın fazlası, bilhassa siyasette ve meslek hayatında dalkavukluk olarak nitelenebilir. Kavramın, gereğinden fazla taviz vermek şeklinde algılanabilecek bir ciheti de bulunmaktadır. Hatta Çorum yöresinde "mudarası olmamak, mudarası yok" şeklinde bir deyim olarak ve "kimseye eyvallahı olmamak, kimseye minnet etmemek" anlamına gelecek şekilde kullanılması (Gösterir, 2015, 288), onun tasvip edilmeyen bir tutum olduğuna işaret eder. Çünkü bir başkasına karşı nefsin istemediği hâlde, şeklen gösterilen hürmet ve muhabbet; halk arasında hoş karşılanan bir durum değildir. Aşağıdaki beyitte Rûhî, sözcüğü bu anlamda kullanmıştır ve şairlerin kimseye eyvallah etmeyen insanlar olduklarını dile getirmiştir.

Kanda olsa yürütür kuvvet-i tab'ıyla sözün

Eylemez kimseye 'âlemde müdârâ şâ'ir

HIKMET - АКАДЕМИК

(Rûhî-i Bağdadî)¹

(Şair, âlemde kimseye sahte dostluk göstermez, şairliğinin kuvvetiyle sözünü her yerde geçirir.)

Diğer yandan, her yerde ve her koşulda aynı davranışları sergilemek; adabımuâşeret açısından uygun değildir. Örneğin şahsen çok mutlu olduğu bir günde, bir tanıdığıнын cenazesine katılan kişi, sevinç gösterileri değil üzüntü emareleri sergilemek durumunda kalır. Bu anlamda sosyal hayatın kendisi, dozajı iyi ayarlanmış müdara üzerine kuruludur. Müdara, kişinin duygularına kapılmaksızın, kendi iyiliği için makul davranışlar sergilemesini gerektirir. Firdevsî, *Şehnâme*'de, siyasette iyi geçinmenin akıllıca bir eylem olduğunu şu şekilde dile getirir ve bunu yaparken "İyi geçinmek aklın başıdır." hadisine gönderme yapar (www.ganjoor.net/ferdousi):

خرد بر سر دانش افسر بود

مدارا خرد را برابر بود

(Firdevsî)

(Akıl, bilge kişinin başına taç kılındı. Müdara, akılla beraber oldu.)

Akıllıca bir tutum olsa da düşmanla iyi geçinmenin, kişinin nefesine ağır gelen bazı tarafları bulunur. Osmanlı Şehzadesi Cem Sultan; gayrimüslim memlekette sürgün hayatı tecrübe etmesinin verdiği ıstırapla, kâfire müdara etmenin güçlüğünden dem vurmaktadır:

Müslim olana olmaya bundan katı müşkil

Kâfir gazab eyleyicek ol kıla müdârâ

(Cem Sultân)

(Müslüman olan kişiye, kâfir eziyet ettiği zaman güler yüz göstermekten daha zor bir iş yoktur.)

Türk kültürünün önemli manzum siyasetnamelerinden *Kutadgu Bilig*'de de yer yer farklı zümrelerle iyi geçinmenin faydaları üzerinde durulmuştur. Aşağıdaki beyitlerde beylere yakın olabilmek ya da yakın kalabilmek için kapı hizmetini görenlere de güler yüz göstermenin öneminden bahsedilmektedir:

Yakınlık tilese özün beg bile

Kapuğdaki birle yakınlık tile

(Zatın, bey ile yakınlık arzuluyorsa, kapıdakilerle yakınlık kurmayı istemelisin.)

¹ Verilen beyit örneklerinde yalnızca şairin mahlası belirtilmiş olup Kaynakça'da alıntılanan eserlerin künyeleri verilmiştir. İlgili beyitler, internet ortamında da rahatlıkla sorgulanabilir.

Uluğluk tapayın tise sen özün

Er at birle yakşı yorı ay tüzün

(*Ey doğru insan! Eğer zatın, "Yüceliğe ereyim." derse, hizmetkârlarla iyi geçin.*)

Neçe me yakın tutsa begler séni

Yaraşgılar at birle turğıl köni

(Yûsuf Hâs Hâcib)

(*Beyler seni her ne kadar yakınlarında tutsalar da hizmetkârlara dürüst davranıp onlarla yakınlaş.*)

Müdara, fetihlerin kolaylaşması için düşman tarafına gösterilen bazı müsamahakâr tavırları ve davranışları da kapsar. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında, sergilenen dostane tavırlar, sınırların daha kısa zamanda ve daha az kan dökülerek genişletilmesine imkân tanımıştır. "Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunu ve kazandığı nüfus potansiyelini elinde tutmasını sağlayan diğer bir önemli unsur da beyliğin kısa zamanda idari, askerî ve adlî yapılanmasını tamamlaması olmalıdır. Kuruluş felsefesinin temelini oluşturan istimâlet ve müdara, ancak teşkilatlı bir beyliğin uygulayabileceği bir sistemi içermektedir (Öz, 2021, 4)." Gazalar ve fetihlerden önce ilgili coğrafyanın sakinlerini ve yöneticilerini, kaçınılmaz bir sonucun beklediğine ikna etme, hatta onlarla kaynaşma politikasını izleyen Osman Gazi'nin bir anekdotunu Âşıkpaşazade aktarır: Kardeşi Gündüz'ün asker topladığını öğrenen Osman Gazi ona sebebini sorar. Gündüz, "Etrafımızdaki illere baskın yapıp, bozguna uğratalım." der. Buna şu şekilde karşılık alır: "Bu fikirde fesat vardır. Etraftaki illeri bozarsak, elimizdeki Karacahisar mamur olmaz. Öncelikle komşularımızla müdara dostlukları kuralım." Bilecik tekfurı ile bu şekilde münasebet kuran Osman Gazi'nin etraftaki tekfurların güvenini kazandığı anlaşılmaktadır (Âşıkpaşazade, 2003, 331).

Müdara, siyaset sahasının vazgeçilmez unsurlarından biri olduğu gibi, gündelik yaşamın da ayrılmaz bir parçasıdır. Nitekim birey, diğer insanlarla ilişkiye girdiği andan itibaren, kendi arzularını ve güdülerini bastırmaya ve varlığını ötekilere göre biçimlendirmeye başlar. Bu durumda, başta içinde doğduğu toplum olmak üzere, etrafında iletişime girdiği pek çok insan ve zümreye karşı belirli davranış kalıplarını sergilemek durumunda kalır. Bir nevi, hayat oyununda bir oyuncu olarak rolünü icra eder. Çünkü, "benliğin sunumunda birey ve ötekilerin birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Zira toplumsal kurumlar belirli faaliyetleri düzenli olarak gerçekleştiren ve bir durum tanımlı sunmak amacıyla işbirliğinde bulunan *oyuncular*dan oluşmaktadır. Bu durum tanımlı, hem takım ve seyirci kavramlarına hem de bazı kurallarla devamı sağlanan *ethosa* dair varsayımlar içermekte; birey de yaptığı işbirliği sayesinde bir *takım* üyesi olabilmektedir. Temel kurallar etkileşimi mümkün kılan ilişki kanallarında bulunmakta; gündelik pratikler, temasta kalmak için hem gerekçe hem de mantıklı açıklamalar -onaylanmış kavrayışlar- sağlamaktadır (Yalçı, 2022, 143)." Nazmî'nin aşağıdaki beyti,

bireyin toplumu değiştiremeyeceğinden hareketle ulaşılan hikmetli sonucu ifade eder. Bir atasözü olarak söylenen "Zaman sana uymazsa sen zamana uy." cümlesinin de anlamı beyitte halka sergilenmesi tavsiye edilen müdarayı dile getirir:

Sana kim uymaya halk uy halka sen
Bir müdârâ eyle ber-vech-i hasen
(Nazmî)

(Halk sana uymuyorsa, sen halka uy. Güzel bir şekilde onlara sahte dostluk göster / katlan.)

Lebîb Efendi, zalimler karşısında yumuşak huylu kimselerin müdara etmekle bir şey elde edemeyeceklerini, ateş ve pamuk örneğiyle izah eder. Kimi zaman zalime müdara etmek, onun kibrini ve zulmünün şiddetini artırır. Bu durumda zalime müdara eden yumuşak huylu kimse ateşe temas etmiş pamuk gibi zarar görür:

Mülâyim-tıynet zâlimlerin zulmü mukarrerdir
Ki penbe âteş ile sûd-mend olmaz müdârâdan
(Lebîb)

(Mülâyim tabiatlı kimseye zalimlerin zulmü kaçınılmazdır. Nitekim pamuğun ateşe sahte dostluk göstermesinden bir fayda gelmez.)

Kişinin her yerde ve her koşulda dilediği gibi davranmaması gerektiği düşüncesinden hareketle toplumsal yaşamda, siyasette, askerlikte ve pek çok sahada belirli ölçütlerle uygulanması tavsiye edilen müdaranın, sınırsız taviz ya da salt hile olarak algılanmaması gerekir. Yüze gülmenin ya da iyi geçinmenin ifrat ve tefrit seviyeleri tasvip edilen davranışlar değildir. Örneğin Ali Emirî Efendi, müdara ve müdahene arasına bir çizgi çeker ve *Ezhâr-ı Hakikat* başlıklı eserinde "Müdara başka, müdahene başkadır." biçiminde atasözü hükmündeki bir cümleye yer verir (Mermutlu, 2011, 136). Müdahene, dünyalık işler için ahiretinden vazgeçecek tavizler vermeyi ifade eder ve yağcılık ya da dalkavukluk olarak nitelenebilir. "Müdâhene kavramında 'temel inanç ve ilkelerden ödün verecek derecede sahte davranışlar sergileme' anlamı olduğu ve bu sebeple onun haram kılındığının anlaşıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca 'müdahene'nin 'müdara'dan farklı olduğuna dikkat çekilerek 'müdara'nın meşru olduğu belirtilmiştir. 'Müdara'nın insanlarla iyi geçinmek, hoşgörülü olmak, bir avı, hissettirmeden, yavaş yavaş yürüyerek yakalamak anlamlarına geldiği ifade edilmiştir (Kılıç, 2018, 106)."

Müdahene yoluna sapmadan uygulanması gereken müdara hakkında, Nâbî'nin *Hayriye* adlı eserinde bazı tespitler bulunmaktadır. Şair, çeşitli hadislerin referansıya insanlarla boş yere kavga edilmemesi gerektiğini tavsiye eder. Ona göre müdara, fani âlemin sıkıntılarından korunabilecek en sağlam kaledir. Nâbî, bu fikirlerini ifade ederken Hazreti Peygamber'in "Farz namazla emrolduğum gibi, insanlara müdara etmekle de emrolundum

(Çağrıcı, 2020, 459)." ve "Aklın başı, Allah'a imandan sonra insanlara müdaradır (Canan, 1993, 39)." meallerindeki hadislerden istifade etmiştir:

Süfehâ ile müdârâ eyle

Enbiyâ kavlini icrâ eyle

(Ahmaklarla müdara ederek nebilerin sözünü yerine getir.)

Enbiyâ mesleğini eyle kabûl

Oldu me'mûr müdârâyâ Resûl

(Nebilerin yoluna riayet et. Hazreti Resul'e dahi müdara etmesi emrolundu.)

Bî-müdârâ olmazsın râhat

Fahr-i 'âlem dedi "re's-i hikmet"

(Müdara etmeksizin rahat olmazsın. Âlemlerin Övüncü ona "hikmetlerin başı" dedi.)

Bî-sebeb halk ile gavgâ etme

Terk-i bârû-yı müdârâ etme

(Sebepsiz yere halk ile kavga etme, müdara surlarını terk etme.)

Olmaya mihnet-i 'âlemden emîn

Hiç müdârâ gibi yok hısn-ı hasîn

(Nâbî)

(Âlemin sıkıntısından emin olmak için müdara gibi bir sağlam kale yoktur.)

Nâbî'nin değindiği hadisler dışında, Hazreti Peygamber'in "Sevdiğini ölçülü sev, belki bir gün düşmanın olabilir. Kızdığına da ölçülü kız, belki bir gün dostun olabilir (İrk, 2023, 103)." sözleri ve pek çok benzeri hadis de müdaranın dinî ıstılah olarak anlamına ışık tutabilir. *Kur'an-ı Kerim*'de düşmanla iyi geçinmenin gerekliliği üzerine ayetler bulunur. Bu ilahi emirlerin de müdaranın ölçüsü ve sınırları hakkında fikir verdiği söylenebilir: "İyilikle kötülük bir olmaz. O halde sen kötülüğü en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak. Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş (Kur'an-ı Kerim, 41/34)." "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme (Kur'an-ı Kerim, 46/35)." Ayrıca Hazreti Peygamber'in mülayim davranışlarının, etrafındakilerin dağılıp gitmesine engel olduğu da *Kur'an-ı*

Kerim'de tasdik edilmiştir: "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever (Kur'an-ı Kerim 3/159)." Yine de örnek bir davranış olan müdaranın; aralarında nüans ya da derin ayrılıklar bulunan müdahane, müsamaha, mülâyemet, taviz gibi kavramlarla karıştırılmaması gerekir.

Müdaranın anlam dairesinin daha iyi anlaşılması için şairlerimizin onu terim anlamıyla kullandıkları birkaç beyte yer vermek gerekir. *Fuzûlî*, *Beng ü Bâde* adlı alegorik eserinde karakterlerden birine verilen nasihatlerde müdara kavramının yakın ilişki içinde olduğu diğer kavramları da verir. Bunlardan ilki hiledir. Eğer düşman, aldatılabiliyorsa, onun huyuna gitmek gerekir. Böyle bir hileye başvurmak, düşmanla çekişmekten daha iyi bir yöntemdir:

Def'ine eyle mekr ile tedbîr

Sâf-dildir yürü mizâcına gir

(*Onu savuşturmak için hileyle önlem al. O, kolay aldanır; git, onun huyuna git.*)

Gâfil etme özün müdârâdan

Hîle yeğrek değil mi gavgâdan

(Fuzûlî)

(*Müdaradan habersiz kalma. Hile, kavgadan daha iyi değil midir?*)

Nev'î, müdaranın savaş ve barış arasında bir kavram olduğuna dikkat çeker.

Bu bezmin bâdesi bir câmı bir sâkîsi bir ammâ

Kimi ceng ehli mestânın kimi sulh u müdârâda

(Nev'î)

(*Bu eğlence meclisinin şarabı bir, kadehi bir, sakisi birdir. Ama yine de sarhoşların bazısı savaşçı, bazısı barışçı, bazısı da yüze gülücüdür.*)

Divan Şiirinde Âşık Tipinin Müdarası

Ahmet Hamdi Tanpınar, eski şiirdeki aşk ilişkisine dair fikirlerini beyan ederken müdara kavramına doğrudan değinmez. Ancak âşıkların bu davranışları sergilemelerinin arka plânına sosyal hayattaki hiyerarşik yapıyı oturtur: "Bir saray, bir yığın mabeyinci, gözde veya gözde olmaya namzetlerle doludur. Sevgilinin etrafında da rakipler vardır. Âşık, tıpkı bir saray adamı gibi bu rakiplerle mücadele hâlinindedir (1988, 6)." Divan şiirinde "sultan" mesabesindeki sevgili, sevlmeye ihtiyaç duymaz, ancak mutlak güzelliği ile âşıkları kendisine cezbeder. Dolayısıyla şiire âşık kimliğiyle giren şairin, pek çok rakibi bulunur. Böylece aşkın doğasına rekabet siner. Divan şiirindeki aşk ilişkisi ile saray hiyerarşisi arasında kurulan münasebetin temel noktasını,

sevgilinin sultan olması oluşturur. Tevazu ekseninde kendi nefsinin en alt seviyede gören âşık, saray atmosferi söz konusu edildiğinde en düşük rütbeli bir hizmetkâra ya da basit bir köleye karşılık gelir. "Osmanlı devletinde saray görevlilerini, devlet adamlarını ve ordudaki askerlerini kapsayan kulluk terimi ve reayanın özellikleri âşık tipine yansımıştır. Vezirin padişaha yakınlığı ise rakip tipi ile özdeşleştirilmiştir (Ekici, 2018, 879)."

Rakip ya da ağyar, divan şiirinde sevgiliye talip olan diğer kimseleri karşılar. Bu tip, divan şiirinin en sevilmeyen, en meymenetsiz kişisidir. Candan aziz tutulan, kendi gözünden dahi kıskanılan sevgiliye uluorta talip olan rakibin bazı davranışları ve karakter özellikleri kendisinden nefret edilmesini haklı gösterir. Bu anlamda rakip, sevgilinin yanından ayrılmaz, siyah yüzlüdür, sevgilinin kapı eşiğini bekler, âşığı kovar, sevgiliden itibar görür, ona daha yakındır ve onunla sırdaştır, âşığı kahreder, kendisine lanet edilir, ekşi yüzlü ve acı sözlüdür; soğuk, kuru, fitneci ve eğri sözlüdür, taş yüreklidir, engeldir, cahildir, kördür; âşığı sevgiliden ayırır, onu sevgilisine yaklaştırmaz, sevgiliyi âşıktan kıskanır. Rakibin ölümü istenir, ancak bu ölüm bir türlü gerçekleşmez. Rakip karaktersiz, menfaatçi, bed-güher, kâfir, dinsiz, dehrî, Ebu Leheb, Ebû Cehil, Firavun'dur (Şen, 2014, 4). Ölmesi istenen, ancak bir türlü can vermeyen rakibe karşı âşık her zaman aciz durumdadır. Bu nedenle içinde rakibe karşı duyduğu kını gizlemek zorunda kalır. Çünkü zuhura çıkaracağı bir çatışmada zararlı çıkacak, ayrıca sevgilinin gözünden düşecektir. Gücsüz âşığın, rakibin ölümünden aldığı hazzı Bosnalı Sâbit'in beytinde takip etmek mümkündür:

Meydâna geldi na'ş-ı rakîb-i nemûme-sâz
Kıldım huzur-ı kalb ile 'ömrümde bir namâz
(Sâbit)

(Arabozucu rakibin naaşı meydana gelince ömrümde kalp huzuru ile bir namaz kıldım.)

Divan şiiri âşık portresine vücut veren kaynaklara bakıldığında, onun sahte dostluk sergilemesini gerektirecek bazı hususların bulunduğu görülebilir. Örneğin, eski kültürde aşkı ifşa etmenin pek de uygun görülmediği düşünülürse âşıkların gizliiden gizliye bir mücadele içine girmeleri doğal karşılanabilir. Aşağıdaki beyitlerde Tâcîzâde Cafer, kişinin sararıp solsa dahi aşkını gizlemesini, Nev'î Efendi ise âşığın ney gibi delik deşik olsa dahi aşk sırrını saklamasını tavsiye etmektedir:

'Aşk ile zer gibi zerd olsan da 'aşkı itme fâş
Ca'ferâ demez bulanlar kîmyâyı kimseye
(Tâcîzâde Cafer)

(Ey Cafer! Aşk ile altın gibi sararsan da yine aşkını belli etme. Çünkü cisimleri altına çeviren iksiri bulanlar, onu kimseye söylemezler.)

Nây-veş sûrâh sûrâh olsa cismin Nev'iyâ
Açma râzın perdesin esrâr-ı 'aşkı kılma fâş

(Nev'î)

(*Ey Nev'î! Vücutun ney gibi delik deşik olsa da sır perdesini açma, aşkın gizemlerini aşikâr etme.*)

Aşağıdaki beyitte ise Fuzûlî, ünlü aşk hikâyesi kahramanı Ferhat'a çatmaktadır. Ona göre Ferhat, aşkını içinde tutamayıp Şirin'in resmini dağlara kazıdığı için arsızlık etmiştir:

Taşa çekmiş halk için Ferhâd Şîrin sûretin

'Arz kılmış halka mahbûbun 'aceb bî-'âr imiş

(Fuzûlî)

(*Ferhat, Şirin'in resmini halk için taşta kazımış. O, sevgilisini halka göstermiş, acaba arsız mıymış?*)

Divan şiirinde aşkın örtülü olması gerektiğine inanış, "Kim âşık olur da aşkını gizler, iffetli davranır ve bu sebepten ölürse, şehit olarak ölür (Şakar, 2021, 731)." mealinde, sıhhati tartışmalı bir hadisi referans gösterir. Sevgilisi tarafından önemsenmeyen, bununla birlikte ondan gelecek eza ve cefayı lütuf addeden; üstüne bir de etraftaki rakiplerle uğraşmak durumunda kalan âşığın müdara yoluna başvurması kaçınılmazdır. Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin huzurunda ya da semtinde rakiplerle kavga etmenin nahoş bir durum olduğu yansıtılmaktadır:

Ağyâra uyup eyledik âzürde segânın

Ol hâbda biz kûyunu gavgâ ile geçtik

(Nâilî)

(*Rakiplere uyduk böylece sevgilinin köpeklerini incittik. O uykudayken biz mahallesinden kavga ederek geçtik.*)

Huzûr-ı yârda gavgâ-yı ağyâr eylemek olmaz

Güle karşı hezâra şekve-i hâr eylemek olmaz

(Leylâ Hanım)

(*Sevgilinin huzurunda rakiplerle kavga etmek olmaz. Bülbülün, gül yanındayken dikenden şikâyet etmesi uygun düşmez.*)

Divan şiirinin aşk tasavvurunda sevgilinin eza ve cefası, âşık gözünde "lütuf" mesabesinde. Her ne kadar aşkın doğuşu ile ilgili anlatılarda birbirinden acılı sahnelere yer verilse de âşığın canını yakan husustan bahsedilebilir: sevgilinin kayıtsızlığı ve rakiplerin varlığı. "Rakipler yüzünden sevgilinin yanında hiçbir itibarı kalmamak, onun gözünden düşmek, onu büsbütün kaybetmek âşığın duygularını kemiren azap ve korkulardandır. Aşkın diğer halleri gibi bu kıskançlık da tek taraflıdır ve kıskanan sadece âşıktır (Akün, 1994, 415)." Sevgilinin yay gibi saçlarından atılan bakış okunun kalbe saplanması, gönül kuşunun sevgilinin saçlarına dolanıp telef olması, pervanenin ateşe temas ederek yanması vs. sevgilinin âşığa olan ilgisini

gösterir. Vuslatın, hayal bile edilmediği bu aşk ilişkisinde bir cellat suretinde kurbanına eziyet eden maşuk, bu eylemiyle âşığına ilgi göstermiş olur. Çünkü âşığın gözünde sevgiliden gelen her şey lütuftur ve bir kimseye işkence etmek, onu muhatap almak anlamına gelir. Eziyet ve işkenceye dayalı bu ihsanlar kesildiğinde, yani sevgili âşıktan yüz çevirdiğinde feryatlar yükselir. Ancak sevgili, ağlayıp inleyen âşığa çoğunlukla itibar etmez. Bu durumda âşık, rakiple iyi geçinerek sevgiliye yakınlaşma yolunu tercih eder:

Yahyâ yürü var eyle rakîb ile müdârâ

Ağlamak ile ol gül-i handân ele girmez

(Yahyâ)

(Ey Yahyâ, yürü, git, rakibe sahte dostluk göster. Çünkü o gülen gül ağlamakla ele geçmez.)

Yahya, bir diğer beytinde sevgilisinin kendisine müdara etmesini beklemektedir. Çünkü bu sayede sevgili, düşman suretinde de olsa âşığına ilgi gösterecek, ona sahte güler yüz sergileyecektir.

Dil-i mahzûnumu bir gün tesellâ etsen olmaz mı

Tutalım düşmanın oldum müdârâ etsen olmaz mı

(Yahyâ)

(-Ey sevgili!- Hüzünlü gönlümü bir gün teselli etsen olmaz mı? Tutalım düşmanın oldum, sahte dostluk göstersen olmaz mı?)

Hâletî, divan şiiri aşk ilişkisinde âşığın rakibe gösterdiği sahte güler yüzün nihai amacının, sevgiliye ulaşmak olduğunu ifade ederken bir av sahnesini örnek vermiştir. Bu sahnede âşık, avcı; rakip ise bir av köpeğidir. Avcı, misk kokulu ceylan olarak nitelenen sevgiliyi avlamak için köpek rakipten istifade etmek zorundadır. Bu hayalde rakibin, âşığın yanındaki işlevi sembolik şekilde işlenmiştir:

Elde olmayınca hakkâ ki rakîb-i seg-sıfat

Sayd olunmaz 'âşıka ol âhû-yı miskîn-kabâ

(Azmîzâde Hâletî)

(Gerçek şu ki: Köpek sıfatlı rakip elde bulunmayınca o misk kokulu kaftan giyen ceylan, âşık tarafından avlanamaz.)

Eski şairlerimizin, şiire kendi kimlikleriyle girmedikleri, sınırlı belirli bir karakterin ağzından konuştukları bilinmektedir. Örneğin bir divan şairi; makamı, mertebesi ne olursa olsun şiire rint ağzından konuşarak dâhil olur. Yarın kaygısı taşımayan, çoluk çocuğa karışmayan, dış görünüşleri berbat, iç dünyaları abat olan rintler; şairlerin örnek aldıkları karakterler olarak şiirlerde boy gösterir. Her şair dünyevi alakalardan vazgeçtiğini, tespihi şaraba sattığını, hiçbir makama itibar etmediğini göstermek için bu kimliğe bürünür. Gerçekte kimliği ne olursa olsun şairlerin aynı davranış kalıplarını sergiledikleri müşahade edilebilir. "Âşık" kimliği için de aynı mantık geçerlidir.

Eski şiirin "klasik üslup" olarak bilinen, âşıkane ve rindane bir eda ile yazılmış numunelerinde şair; sevgiliden vuslat beklemeyen, ancak onu rakibin yanında görmeye tahammül edemeyen bir âşık olarak belirir. Bu âşık; sevgili için, rakip ile iyi geçinmek de dâhil, her türlü fedakârlığı göze almıştır. Ancak sevgilinin rızası çerçevesinde, rakibin her zaman daha avantajlı ve vuslata daha yakın oluşu, âşığın sırtlanması gereken en ağır yük olarak kendisine havale edilmiştir. Sevgili istiğna, tegafül, eza ve cefasını âşığa saklarken rakibe ise lütuf ve ihsanlarda bulunur. Üstelik rakip, fiziksel olarak da güçlüdür ve yenilmezdir. Bütün bu özellikler, divan şiirindeki rakip imgesinin Sigmund Freud'a ait "Oedipus kompleksi" teorisindeki "baba" imgesine karşılık geldiğini akla getirir. Şenödeyici, rakip karşısında âşığın, baba karşısındaki erkek çocuk davranışları sergilediğine dikkat çeker: "Klâsik şiirde âşığın rakibe müdara etmesinin nedeni, sevgiliye rakip vasıtasıyla yakınlaşabilme isteğidir. Sevgili, rakibe ilgi göstermektedir, onunla daha çok vakit geçirmektedir. Âşık, rakip ile birlikte hareket ederek, sevgiliye ulaşabileceğini düşünür. Bu tutum, babayı seven, ancak annesini ondan kıskanan; onu öldürmek isteyen, ancak korkusundan yahut saygısından buna cüret edemeyen bir erkek çocuğun mücadelesini hatırlatır (2012, 87-88)." Bu yaklaşım sayesinde, aşağıdaki beyitlerde ve benzerlerinde âşığın rakibe karşı bir türlü harekete geçememesine bir izah getirilebilir:

Öpmüş rakîb-i dîv lebin hâb-ı nâzda
Teb-hâle-i feminle nişân söylerim sana
(Arpaeminizade Sâmî)

(*Şeytan rakip, naz uykusundayken senin dudağını öpmüş. Ağzındaki uçuğu sana delil gösterebilirim.*)

Cânâ helâlin ise de kıl vaslını harâm
Koyma meded rakîbi bu gece yatağına
(Nevres-i Kadîm)

(*Ey can! Helâlin olsa da vuslatını ona haram et. Aman, rakibi bu gece yatağına sokma.*)

Âşığın divan şiirinde, rakibin yüzüne gülmesi; onun sevgiliye yakın olmasına vesile olur. Ayrıca âşık, bu sayede mantığın ve toplumsal hayatın da gerektirdiği davranışları sergiler. Manevi referansları ve dinî arka planı da bulunan bu tavırlar; ekonomi ve matematik alanlarının kesiştiği noktada yer alan "oyun teorisi" tarafından da makul karşılanır. John Nash'in Adam Smith'in teorisine yaptığı dokunuşlarla geliştirdiği "oyun teorisi", matematik ile sosyal bilimlerin birbirlerinden oldukça fazla veri ve materyal alıp verebileceğini ortaya koymuştur. "Adam Smith'e göre rasyonel birey kendi çıkarını maksimize etmek için uğraşan birey olarak tanımlanır. John Nash'e göre bu tanımlama yanlış olmamakla birlikte sadece eksik olarak belirtilmiş ve Nash'e göre rasyonel birey hem kendisinin hem de içinde bulunduğu grubun çıkarını maksimize etmeye çalışan birey olarak tanımlanmıştır (Özari, Turan ve Ulusoy,

2020, 4)." Klasik Türk şiirinde âşıkların rakibe gösterdikleri müsamaha ve tahammül, bu yaklaşımla değerlendirilebilir. Sosyal bir varlık olarak insanın, gündelik hayatında kurduğu ilişkiler ağı onu ister istemez herkesin iştirak ettiği bir oyunda rol almaya sevk eder. "Bu çerçeveden bakıldığında, oyun teorisi farklı bilim dallarında farklı biçimlerde kullanılabilir hatta insan hayatı dahi bir oyun olarak kabul edilebilir. Her birey, diğer bireylerle karşılıklı bağımlılık içinde kararlar alır. [Bireyin] ulaşmak istediği hedefler, bu hedeflere ulaşmak için kullandığı stratejiler ve hedeflerine ulaştığında da elde ettiği neticeler vardır. İnsanoğlunun yürüdüğü yol, bazen diğer insanlarla işbirliğine girmesini, bazen de çatışmasını gerektirir. Dolayısı ile insanların etkileşim içinde olduğu her durum oyun teorisinin konusu içindedir (Yalçıntaş, 2015, 250)."

Aşk ilişkisindeki rekabet, farklı herhangi bir alanda ötekilere karşı verilen mücadele ile aynı dinamikler üzerine kuruludur. Arzulanan ya da hedef durumunda olan sevgiliye erişebilmek için ona talip olan diğerlerinin alt edilmesi gerekmektedir. Vuslat hususunda diğerlerini geride bırakacak pek fazla olumlu metası olmayan âşığın mantıklı süreçlerle sevgilinin gündeminde bulunması gerekir. Dolayısıyla aşk, divan şiirinde bir nevi satranç oyunu gibi âşığı akılcı hamleler yapmaya zorlar ve "oyun teorisi"nin malzemesi haline gelir. "Rekabet-işbirliği ikilemi sıfır toplamı olmayan oyun ortamına benzemektedir. Çünkü kişideki ikilemin kaynağı kişisel çıkarları ile diğer kişilerin çıkarlarının bazen paralel bazen de çatışma halinde olmasıdır. Kişi kendi çıkarlarını öne alırsa rekabet [etmesi], diğer kişilerin çıkarlarını da dikkate alırsa işbirliği yapması gerekmektedir. Rekabet veya işbirliğinden hangisini tercih edeceği ya da ikisini nasıl dengeleyeceği önemli bir sorundur (Erdoğan, 1999, 58)." Divan şiirinde âşığın, alt etmesi mümkün olmayan rakibine karşı rekabet değil, işbirliği içinde bulunması gerekir. Bu tavır, rakibin de işine yarar ve âşık bu durumdan manen zarar görür. Lakin kendisinin, rakip kadar olmasa da bu ilişkinin devamından kazancı vardır: Rakiple ne kadar iyi geçinirse sevgilinin yanında yöresinde o kadar çok bulunacaktır. Bu noktada sergilediği samimiyetsizlik ve "yüze gülme taktiği", aşk yolunda çekilen çilenin ne kadar ağır olduğunun da bir göstergesidir. Çünkü şiire âşık ve rint kimliğiyle giren kadim şairlerin rakip gibi azılı düşman olarak gördükleri zahit tipine "riyakâr" ve "samimiyetsiz" olduğu gerekçesiyle çattıkları görülür. Bu durumda kendilerinin sergilediği müdara tavrına farklı bir perspektiften yaklaşmak gerekir. Zahitler, divan şairlerinin gözünde "Dostlar alışverişte görsün." yaklaşımıyla camiden eksik olmayan, ancak yaptığı ibadetlerde dahi nefsinin önceleyen kimselerdir. Onlar cennet hevesiyle, sonuçta nefislerini tatmine varan bir gayeye hizmet ederler. Ancak âşık bir rint olarak şiire dâhil olan şair için sevgili uğruna, canını gözetmeden ve ondan gelen her şeyi lütuf bilerek katedilen çileli yol; her şeyden üstündür. Bu nedenle zahidin riyası ile âşığın müdarasını karıştırmamak gerekir.

Müdara, âşığın nefesine zor gelse de, mantığının onu sevgilisine yaklaştırmak için tercih ettiği yoldur. Bu yüzden şairler, geleneksel aşk anlayışına nadiren isyan ettikleri anlarda, rakibe sahte dostluk göstermekte yorulduklarını dile getirirler. Eski şiirde bilhassa XVII. yüzyıldan sonra

sevgiliden yüz çevirme temayülü (Vâsuht) çerçevesinde yazılan beyitlerde bunu takip etmek mümkündür. Sevgilinin mahallesindeki köpeklerle aynı tasta yemek yiyen, onun ayağının tozunu gözüne sürme diye çeken şairler; Vasuht söylemler çerçevesinde nazdan usanmış ve aşktan bezmiş bir âşık portresi çizerler. Babacan, bu tarzın özelliklerini şu şekilde aktarır: "Divan şiirinin geleneksel aşk anlayışı ve âşık-maşûk ilişkisi, XVII ve XVIII. asırlarda ilk ciddî kırılmalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durumun başlangıcı, XVIII. yüzyıl şairlerinin bazılarının divanlarında görülen "bayağılaşmış aşk ilişkisi" değildir. Kanaatimizce Vâsûht ve Vukû Mektebi tesiri, geleneğin ilk kırılma noktasıdır. Ancak burada dikkat edilecek en önemli husus, değişimin, söz konusu yüzyıllarda Batı tarzı ıslahatlarla oluşan toplumsal yeniliklerin şiire yansınmasıyla değil, geleneksel Şark-İslam, bilhassa o devirdeki Farsça şiirin kısmî tesiriyle oluşma ihtimalidir (2010, 66)." Aşağıdaki beyitte Nâbî, eski şiirdeki aşk anlayışını eleştirirken müdaradan usandığını dile getirmiştir:

Bir devlet için çarha temennâdan usandık

Bir yâr için ağyara müdârâdan usandık

(Nâbî)

(Bir talih için feleğe minnet etmekten usandık. Bir yar için yabancılara eyvallah etmekten usandık.)

Leylâ Hanım ise maşukun, müdaraya değmeyeceğini şu şekilde dile getirmiştir:

Leylâ edemem yâr için ağyâra müdârâ

Ben uğraşamam doğrusu bu çarh-ı felekle

(Leylâ)

(Ey Leylâ! Sevgili için başkalarına eyvallah edemem. Doğrusu ben, bu feleğin çarkı ile uğraşamam.)

Sonuç

Eski şiirde istisnai söylemler ya da ani çıkışlar bir yana bırakılırsa, şairlerin sevgiliye yakın olabilmek için rakiple iyi geçindikleri görülebilir. Bu tavrın arka planında, sevgiliye yakın olabilmek için rakip kadar avantajlı olmayan âşığın akılcı davranışları yatar. Esasen şiirlerde mecnun ve meczup tavırlar sergileyen şairlerin, rakip ile iyi geçinme politikası, rekabete giren tüm taraflar için olumlu bir karardır. Âşık, bu sayede yenmeyi başaramayacağı rakibi kullanarak sevgiliye yakınlaşma imkânı bulmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "saray istiaresi" yaklaşımına göre sultan olan sevgilinin gözüne girebilmek için birçok mabeynci vs. ile mücadeleye giren bir saray hizmetkârı rolündeki şair, akılcı hamleler ile gündemde kalmak ister. Bu durum, rekabet edenlerin birlikte kazanmak için işbirliği hâlinde hareket etmelerini öngören modern ekonomi kuramlarına uygun bir davranıştır. Yine de âşığın bir gözünün diğer gözünden kışkırdığı sevgilisi için katlanmış olduğu ağır bir yük

olan müdara, kimi zaman şairlerin isyan ettiği bir davranışa döner. Eski şiir geleneğindeki âşık tipinin beyitlerde karşımıza çıkan çeşitli tutum ve davranışlarının arka planında yer alan müdara, vuslatı olmayan aşk münasebetinin daha iyi anlaşılması için tahlil edilmesi gereken bir kavramdır.

Kaynakça

- Ak, Çoşkun. *Bağdatlı Ruhi Divanı Karşılaştırmalı Metin*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Akkaya, Hüseyin. *Nevres-i Kadîm and his Turkish Dîvân (Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı)*. Amerika: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1996.
- Akün, Ömer Faruk. "Divan Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9 / 389-460. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Altun, Kudret. *Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr) İnceleme-Metin-Sözlük*. Kayseri: Laçın Yayınları, 2004.
- Arslan, Mehmet. *Leylâ Hanım Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Babacan, İsrail. "Şeyh Gâlib'in Gazellerin Vâsuht Tarzı Aşkın İzleri". *Türklük Bilimi Araştırmaları XXVIII (2010) / 57-68*.
- Bilkan, Ali Fuat. *Nâbî Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Canan, İbrahim. "Resulullah'ta Muhataba Göre Tedric Prensipleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 37-73.
- Çağrı, Mustafa. "Müdârâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31 / 459-460, 2020.
- Ekici, Hasan. "Kâmî Divanı'nda Rakip Tipi ve Rakip İle ilgili Tasavvurlar". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 7/2 (2018), 877-889.
- Erdoğan, Nihat. "Kişilerde İç Çatışma Nedeni Olarak Rekabet-İşbirliği İkilemi", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1999), 45-60.
- Ersoylu, İ. Halil. *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Ertem, Rekin. *Yahyâ Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Erünsal, İsmail. *The Life And Works Of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition of His Dîvân*. Edinburgh: University of Edinburgh, 1977.
- Gösterir, İbrahim. *Örneklî - Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü*. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2015.
- İpekten, Haluk. *Nâilî Divanı*. İstanbul: Milli Bakanlığı Yayınları, 1970.
- İpekten, Haluk. *Nailî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- İrk, Esra. "Sosyo-Psikolojik ve Dinî Açından Nefret Duyhusu Üzerine Bir Değerlendirme". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 12 (2023), 93-113.
- Kaplan, Mahmut. *Nâbî-Hayriyye*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2019.

- Karacan, Turgut. *Bosnalı Alâeddin Sâbit Divanı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991.
- Karavelioğlu, Murat Ali. *Şem'î Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Kılıç, İsmail. "Kuran'da Olumsuz Bir Vasıf: Müdâhene". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 1 (2018), 105-121.
- Kılınç, Abdülhakim. *Fuzûlî Divanı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2021.
- Koç Acar, Gülmedine. *Hafîd Dîvânı (İnceleme - Transkripsiyonlu Metin)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Köseoğlu, Mehmet. *Fuzûlî'nin Beng ü Bâde'si (Kaynak, Konu, Üslup ve Şekil Yönünden İnceleme)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Kurtoğlu, Orhan. *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017.
- Kutlar, Fatma Sabiha. *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi Divanı*. Ankara: 2004.
- Mermutlu, M Sait. "Ali Emîrî'nin Ezhâr-ı Hakikat'ı". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* V (2011), 112-139.
- Öz, Veysel. "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti ve İstimâletnâmeler". *Edebali İslamiyat Dergisi* 5/2 (2021), 1-18.
- Özari, Çiğdem vd. *Oyun Teorisi (İşletme, Ekonomi Ve (Finans Öğrencileri İçin)*. Ankara: Pegem Yayınları, 2020.
- Özkul, Yavuz. *Azmî-zâde Hâletî Dîvânı'nın Tahlili*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- Şakar, Mehmet. "Kim Âşık Olur da Aşkını Gizler, İffetli Davranır ve Bu Sebepden Ölürse, Şehit Olarak Ölür Hadisinin Sıhhati İle İlgili Görüşler ve Değerlendirmesi", *Marifetname* 8/2, 730-755.
- Şen, Yasemin. *Divan Şiirinde Rekabet*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Şenödeyici, Özer. "Oedipus Kompleksi Bağlamında Divan Şiirinde Âşık-Maşûk-Rakîb İlişkinine Bakış". *Gazi Türkiyat* 11 (2012), 79-91.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.
- Tulum, Mertol - Tanyeri, Mehmet Ali. *Nev'î Divan Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Yalçıntaş, Murat. "Ekonomik Karar Almada Adalet ve Oyun Teorisi", *Maliye-Finans Yazıları*, 103 (2015), 247-273.

Yalçı, Abdurrahman. “Bir Sahne Olarak Gündelik Hayat”, *Artuklu Akademi*, S. 9/1 (2022), 141-159.

Yavuz, Kemal – Saraç, M. Ali Yekta. *Âşıkpaşazade - Osmanoğullarının Tarihi*. İstanbul: K Kitaplığı, 2003.

Yıldırım, Ali. *Kâmî Dîvânı*. Ankara: MEB Yayınları, 2009.